

دانشکده علوم کشاورزی
توسعه روستایی

عنوان:

تأثیر اجرای طرح هادی روستایی بر بهبود سکونتگاههای روستاییان بخش خاوه
جنوبی شهرستان دلفان

از:
محمد کاظمی

استاد راهنما:
دکتر محمد حسین منہاج

استاد مشاور:
دکتر محمد صادق اللہیاری

شهریور ۹۳

به پاس از سه وجود مقدس:

آنان که ناتوان شدند تا ما به توانایی برسیم...

مویشان سپید شد تا ما رو سفید شویم...

و عاشقانه سوختن تا گرما بخش وجود ما و رو شکر را همان باشند...

پدرانمان

مادرانمان

استادانمان

به نام خدا

سپاس بی کران پروردگار مکترا که حتی مان بنشیند و به طریق علم و دانش راه گشایان شد و به بهشتی رهروان علم و دانش منترمان نمود و نوشته جیبی از علم و معرفت را روزمان ساخت. اکنون که توانسته ام گامی در مسیر دانش بردارم خداوند را به خاطر انجام این مهم و همه نعمت های بیکرانش سپاسگزارم. انجام این تحقیق میسر نبود مگر به یاری کسانی که بر خود فرض می دانم از زحمات آنان سپاسگزار می کنم.

بهترین دودهای خود را تقدیم پدر و مادر عزیزم می کنم آن دو فرشته ای که از خواسته هایشان گذشتند، سختی ها را به جان خریدند و خود را سپر بلای مشکلات و ناملایمات کردند تا من به جایگاهی که اکنون در آن ایستاده ام برسم خدای را بسی شاکرم که از روی کرم، پدر و مادری فداکار نصیم ساخته تا در سید درخت پر بار وجودشان میسایم و از ریشه آنها شاخ و برگ گیرم و از سید وجودشان در راه کسب علم و دانش تلاش نمایم. والدینی که بودندشان تاج افتخاری است بر سرم و نامشان دلیل است بر بودنم چرا که این دو وجود پس از پروردگار مایه حتی ام بوده اند دستم را گرفتند و راه رفتن را در این وادی زندگی پر از فراز و نشیب آموختند. آموزگاران که برایم زندگی، بودن و انسان بودن را معنا کردند حال این برگ سبزی است تخف درویش تقدیم آنان به پاس تعبیر عظیم و انسانی شان از کلمه اثار و از خودگذشتگان به پاس عاطفه سرشار و گرمای امید بخش وجودشان که در سردترین روزگار ان بهترین پشتیبان است. و به پاس قلب های بزرگشان که فریاد رس است و سرگردانی و ترس در پناهنشان به شجاعت می گراید و به پاس محبت های بی دریغشان که هرگز فروکش نمی کند.

تقدیر و شکر می کنم از استاد عزیزم جناب آقای دکتر محمد حسین منجاک که با صبوری و تلاش وافر مرا در پیشبرد این پایان نامه یاری کردند.

از جناب آقای دکتر محمد صادق اللمیاری بسیار سپاسگزارم چرا که بدون مشاوره های ایشان تکمیل این پایان نامه برایم میسر نبود.

بچنین تقدیر و شکر می کنم از جناب آقای دکتر رمضانپور و دکتر انصاری که زحمت بازخوانی این پایان نامه رو بر عهده داشتند.

بچنین از زحمات برادرانم سجاد و محسن، همکلاسی های عزیزم، آقایان بارانی، رنجش، کامل و بیعتوبی و خانم بانجی، کالولوند، محمدی، احمدی، حاتم نیا و کالاتار و دیگر دوستانی که در این مدت افتخار همراهی با آنان را داشتم سپاسگزارم.

محمد کاظمی

شهریور ۱۳۹۳

عنوان	صفحه
سپاسگذاری.....	ب.....
چکیده فارسی.....	خ.....
چکیده انگلیسی.....	د.....
مقدمه.....	۱.....

فصل اول: کلیات و مرور منابع

۱-۱- مفهوم روستا.....	۴.....
۲-۱- توسعه روستایی.....	۴.....
۳-۱- عمران روستایی.....	۵.....
۱-۳-۱- طرح‌های غیر فیزیکی.....	۵.....
۲-۳-۱- طرح‌های فیزیکی.....	۵.....
۴-۱- طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی.....	۷.....
۵-۱- توسعه فیزیکی سکونتگاه‌های روستایی.....	۸.....
۶-۱- رویکرد نظام سلسله مراتب سکونتگاه‌ها.....	۹.....
۷-۱- طرح هادی روستایی.....	۱۰.....
۱-۷-۱- طرح هادی روستایی و عمران روستایی.....	۱۱.....
۲-۷-۱- اهداف طرح هادی روستایی.....	۱۳.....
۳-۷-۱- اهداف تبعی طرح هادی روستایی.....	۱۴.....
۴-۷-۱- موانع و مشکلات طرح هادی روستایی.....	۱۵.....
۸-۱- بررسی نظری اهداف و برنامه‌های طرح هادی روستایی.....	۱۶.....
۹-۱- زمینه نظری طرح‌های هادی روستایی.....	۱۷.....
۱۰-۱- مراحل تهیه و اجرای طرح هادی روستایی.....	۲۲.....
۱-۱۰-۱- فاز ۱: مراحل تهیه طرح هادی روستایی.....	۲۲.....
۲-۱۰-۱- فاز ۲: تهیه طرح اجرای (تفضیلی) روستایی.....	۲۴.....
۳-۱۰-۱- فاز ۳: اجرای طرح هادی روستایی.....	۲۴.....
۱۱-۱- پیشینه تحقیق.....	۲۴.....
۱-۱۱-۱- بعد جهانی.....	۲۸.....

فصل دوم: مواد و روش‌ها

۱-۲- منطقه مورد مطالعه.....	۳۱.....
۲-۲- روش تحقیق.....	۳۳.....
۳-۲- مدل اجرایی در تحقیق.....	۳۴.....
۴-۲- روش انتخاب روستاها.....	۳۴.....
۱-۴-۲- روش انتخاب روستاهای دارای طرح.....	۳۴.....
۲-۴-۲- روش انتخاب روستاهای فاقد طرح.....	۳۵.....
۵-۲- ابزار و روش گردآوری داده‌ها.....	۳۴.....
۶-۲- تعیین حجم نمونه و روش نمونه‌گیری.....	۳۶.....

۳۷	۷-۲- روایی (اعتبار تحقیق).....
۳۷	۸-۲- پایایی (قابلیت اعتماد تحقیق).....
۳۸	۹-۲- متغیرهای تحقیق.....
۳۹	۱۰-۲- اهداف تحقیق.....
۳۹	۱-۱۰-۲- هدف کلی.....
۳۹	۲-۱۰-۲- هدف جزئی.....
۳۹	۱۱-۲- فرضیات تحقیق.....
۳۹	۱-۱۱-۲- فرضیات اصلی.....
۳۹	۲-۱۱-۲- فرضیات فرعی.....
۴۰	۱۲-۲- تعریف عملیاتی واژگان.....

فصل سوم: نتایج و بحث

۴۳	مقدمه.....
۴۳	۱-۳- آمار توصیفی.....
۴۳	۱-۱-۳- جنس.....
۴۳	۲-۱-۳- سن.....
۴۴	۳-۱-۳- تعداد اعضای خانواده.....
۴۴	۴-۱-۳- وضعیت تاهل.....
۴۵	۵-۱-۳- مساحت زیر بنای ساختمان.....
۴۵	۶-۱-۳- درآمد غیر کشاورزی.....
۴۶	۷-۱-۳- درآمد کشاورزی.....
۴۶	۸-۱-۳- میزان تحصیلات.....
۴۷	۹-۱-۳- قیمت منزل مسکونی.....
۴۷	۱۰-۱-۳- قیمت زمین شخصی.....
۴۸	۱۱-۱-۳- قیمت مغازه شخصی.....
۴۸	۱۲-۱-۳- مدت اقامت در روستا.....
۴۹	۱۳-۱-۳- آشنایی با طرح هادی روستایی.....
۴۹	۱۴-۱-۳- تخریب منزل مسکونی.....
۵۰	۱۵-۱-۳- نزدیکی به جاده.....
۵۰	۲-۳- مقایسه شاخص‌های بهبود مسکن.....
۵۰	۱-۲-۳- مقایسه شاخص‌های بهبود مسکن در روستاهای دارای طرح.....
۵۲	۲-۲-۳- مقایسه شاخص‌های بهبود مسکن در روستاهای فاقد طرح.....
۵۳	۳-۳- رضایت و تغییرات پس از اجرای طرح.....
۵۴	۴-۳- تحلیل استنباطی.....
۵۵	۵-۳- آزمون فرضیات.....
۵۸	۶-۳- جمع بندی و نتیجه‌گیری.....
۵۹	۷-۳- پیشنهادات.....
۶۰	منابع.....
۶۵	پیوست.....

جدول ۱-۱- وضعیت مسکن روستایی در ایران.....	۸
جدول ۱-۲- وزن‌دهی گویه‌ها.....	۳۶
جدول ۲-۲- تعیین تعداد نمونه در روستاهای دارای طرح.....	۳۶
جدول ۳-۲- تعیین تعداد نمونه در روستاهای فاقد طرح.....	۳۶
جدول ۴-۲- متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق.....	۳۸
جدول ۱-۳- توزیع فراوانی براساس جنس.....	۴۳
جدول ۲-۳- توزیع فراوانی براساس سن.....	۴۴
جدول ۳-۳- توزیع فراوانی براساس تعداد اعضای خانواده.....	۴۴
جدول ۴-۳- توزیع فراوانی براساس وضعیت تاهل.....	۴۵
جدول ۵-۳- توزیع فراوانی براساس مساحت زیر بنای ساختمان.....	۴۵
جدول ۶-۳- توزیع فراوانی براساس درآمد غیر کشاورزی.....	۴۶
جدول ۷-۳- توزیع فراوانی براساس درآمد کشاورزی.....	۴۶
جدول ۸-۳- توزیع فراوانی براساس میزان تحصیلات.....	۴۷
جدول ۹-۳- توزیع فراوانی براساس قیمت منزل مسکونی.....	۴۷
جدول ۱۰-۳- توزیع فراوانی براساس زمین شخصی.....	۴۸
جدول ۱۱-۳- توزیع فراوانی براساس مغازه شخصی.....	۴۸
جدول ۱۲-۳- توزیع فراوانی براساس مدت اقامت در روستا.....	۴۹
جدول ۱۳-۳- توزیع فراوانی براساس آشنایی با طرح هادی روستایی.....	۴۹
جدول ۱۴-۳- توزیع فراوانی براساس تخریب منزل مسکونی.....	۴۹
جدول ۱۵-۳- توزیع فراوانی براساس نزدیکی به جاده اصلی.....	۵۰
جدول ۱۶-۳- شاخص‌های بهبود مسکن در روستاهای دارای طرح.....	۵۱
جدول ۱۷-۳- شاخص‌های بهبود مسکن در روستاهای فاقد طرح.....	۵۲
جدول ۱۸-۳- رضایت و تغییر پس از اجرای طرح در روستاهای دارای طرح.....	۳۵
جدول ۱۹-۳- آزمون کولوموگوروف- اسمیرونوف.....	۵۴
جدول ۲۰-۳- آزمون مقایسه میانگین از نظر شاخص‌های بهبود مسکن در بین دو گروه.....	۵۶

شکل ۱-۱ - اهداف طرح هادی.....	۱۴
شکل ۲-۱ - نظام طرح هادی روستایی در اسناد رسمی.....	۱۷
شکل ۳-۱ - مدل مکان یابی کریستالر.....	۱۹
شکل ۱-۲ - موقعیت شهرستان دلفان در منطقه و کشور.....	۳۲
شکل ۲-۲ - مدل اجرای تحقیق.....	۳۴

تاثیر اجرای طرح هادی روستایی بر بهبود سکونتگاههای روستاییان بخش خاوه جنوبی شهرستان دلفان

محمد کاظمی

طرح هادی روستایی، به عنوان نخستین تلاش سازمان یافته و فراگیر ملی برای سازماندهی فضایی روستاهای کشور، مهمترین ابزارمدیریت توسعه روستایی محسوب می‌شود. در این راستا پژوهش حاضر با هدف بررسی اثرات اجرای طرح هادی روستایی بر بهبود سکونتگاههای روستاییان بخش خاوه جنوبی شهرستان دلفان انجام شده است. روش تحقیق توصیفی تحلیلی می‌باشد که جمع آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی و تجزیه و تحلیل داده‌ها از طریق نرم افزار Spss و استفاده از آزمون U-من ویتنی صورت گرفته است. نتایج حاکی از آن است که اجرای طرح هادی روستایی اثرات قابل ملاحظه و معناداری بر متغیرهای، مقررات مقاوم سازی، کیفیت مصالح بکار برده شده، اختصاص دادن فضا جهت پارکینگ، زیبا سازی و نمای ساختمان، احداث حمام و دستشویی، لحاظ نمودن فضای تجاری در ساختمان، حفظ منابع انرژی، توجه به چند طبقه سازی مسکن، دسترسی به کارشناسان و مهندسان ساختمان، تقسیم‌بندی فضای داخلی ساختمان، تهویه ساختمان، دفع بهداشتی فاضلاب خانگی و نورگیر بودن فضای داخلی است ولی در متغیرهای توجه به مصالح جدید، بکار بردن مصالح بومی و دسترسی به آب شرب بهداشتی اثر قابل ملاحظه‌ای دیده نشده است.

کلید واژه‌ها: طرح هادی روستایی، توسعه روستایی، شهرستان دلفان

Abstract

Effect of Rural Guide Plan Performance on Improvement of Rural Settlements, The Southern County Khavh Delfan**Mohammad Kazemi**

Rural Guide Plan, the first national comprehensive effort to organize spatially organized in villages, rural development is important Mass. In this regard, the present study aimed to investigate the effects Rural projects on improvement of rural settlements in South Khavh city Delfan done. Method of study, which may ultimately collect information and analyze data through athletics Library Spss software -u Whitney test was performed. Results indicate that the project has substantial and significant effects on variables Rural, retrofit regulations, quality of materials used to allocate space for parking, landscaping and building construction Bathroom, considering the space in commercial buildings, energy conservation, according to the multi-storey housing, access to experts and structural engineers, building interiors division, building ventilation, household sanitation and the interior is light but variable due to new materials used removal of native materials and access to clean drinking water has not been noticeable effect.

Keywords: Rural planning, rural development, city Delfan

مقدم

روستا به عنوان کهن‌ترین پایگاه استقرار و سکونت انسان، مبداء و زیر بنای توسعه هر کشوری است. طبق آمار سازمان ملل متحد، بیش از ۵۰ درصد از جمعیت کل دنیا را روستاییان تشکیل می‌دهند [سازمان ملل متحد، ۲۰۰۵]. با توجه به این موضوع، اهمیت و نقش جایگاه روستاها در فرآیند توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی کشورها و پیامدهای توسعه نیافتگی این مناطق چون فقر گسترده، نابرابری فزاینده، بیکاری، مهاجرت، حاشیه‌نشینی شهری و غیره موجب توجه به توسعه روستایی و حتی تقدم آن بر توسعه شهری گردیده است [ازکیا، ۱۳۸۳]. به نظر مایکل تودارو ضرورت تقدم و توجه به توسعه روستایی نسبت به توسعه شهری به این علت نیست که اکثریت مردم جهان سوم در مناطق روستایی زندگی می‌کنند بلکه به این علت است که راه‌حل نهایی مسئله بیکاری شهری و تراکم جمعیت، بهبود محیط روستایی است. با برقراری تعادل مناسب بین امکانات اقتصادی شهر و روستا و نیز ایجاد شرایط مناسب برای مشارکت وسیع مردم در طرح‌هایی که برای توسعه ملی انجام می‌گیرد و بهره‌مند شدن از مواهب آن، کشورهای در حال توسعه گام بزرگی در جهت تحقق معنایی حقیقی برخوردار خواهند داشت [تودارو، ۲۰۰۵].

با توجه به تجارب و سوابق کشورهای گوناگون در برنامه‌ریزی توسعه روستایی، از دهه ۱۹۵۰ تا کنون رویکردها و راهبردهای متعددی در این زمینه مورد استفاده قرار گرفته است، یکی از این رویکردها در برنامه توسعه روستایی، رویکرد فضایی-کالبدی است که بر ابعاد مکانی برنامه‌ریزی توسعه بویژه در زمینه موقعیت، فاصله‌یابی، توزیع و پراکندگی مکانی، کالبد فیزیکی و سلسله مراتب تاکید دارد. به طور کلی پدیده‌های جغرافیایی دارای دو بعد محتوا و کالبد هستند، محتوا همان خصوصیات اقتصادی و اجتماعی و کالبد همان ویژگی‌های فضایی و ظاهری است.

توسعه و از جمله توسعه روستایی در هردو عرصه اجتماعی-اقتصادی و کالبد فضایی را در بر می‌گیرد، بدون توجه به ویژگی‌های فضایی و کالبدی روستاها، توسعه در زمینه اقتصادی و اجتماعی آثار نامطلوبی دارد و پایداری لازم را نخواهد داشت و همچنین تاکید صرف بر جنبه‌های فضایی-کالبدی، بدون توجه لازم به ابعاد اقتصادی-اجتماعی توسعه، سرمایه‌گذاری‌ها را به هدر می‌دهد و در فرآیند دستیابی به توسعه بی‌تاثیر است [رضوانی، ۱۳۸۳].

امروزه یکی از مهمترین عناصر ساختاری توسعه سکونتگاه‌های روستایی در جهت حمایت از فقیران روستایی و کاهش آسیب‌پذیری مناطق روستایی، توجه ویژه به ابعاد کالبدی فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و محیط انسان در مناطق یاد شده است. بدین معنا عناصر کالبدی سکونتگاه‌های روستایی شامل مسکن، محیط امن، خدمات عمومی، خدمات زیر بنایی و کاربرد اراضی می‌شود. این عناصر حمایت مادی و بهبود کیفیت زندگی انسان روستایی را مد نظر قرار می‌دهند [پور طاهری و همکاران، ۱۳۹۰].

طرح هادی محلی‌ترین و موردی‌ترین طرح هاست که مستقیماً با روستا و اجتماع روستایی ارتباط دارد. در حال حاضر این گونه طرح‌ها به مهم‌ترین شیوه برخورد با مسئله روستا در آمده است، اما با توجه به حجم گسترده عملیات تهیه و اجرای این

طرح در کشور و اعتبارات تخصیص داده شده به آنها، تاکنون کمتر به مطالعه و ارزشیابی اثرات و پیامدهای اجرایی این طرح پرداخته شده است [درزی نیا، ۱۳۸۷].

در زمینه تاریخی طرح هادی این طور می‌توان بیان کرد که پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، در برنامه توسعه کشور توجه خاصی به روستاها و خودکفایی در امر تولیدات کشاورزی ارائه گردید که در اجرای این سیاست اقداماتی در جهت تغییرات کالبدی و فیزیکی در مناطق روستایی در دستور کار قرار گرفت [مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۳]. در این راستا در سال ۱۳۶۲ طرحی تحت عنوان، طرح اصلاحی- روانبخشی روستاها که متاثر از الگوی توسعه شهری است، در یکی از روستاهای شهرستان شهرکرد توسط وزارت مسکن و شهر سازی به مورد اجرا گذاشته شد که مورد توجه مسولین و برنامه‌ریزان قرار گرفت [پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۱] و به صورت طرحی جامع و فراگیر با نام‌های طرح‌های روستایی (با مسولیت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی) و طرح بهسازی روستایی (با مسولیت جهاد سازندگی سابق) به مورد اجرا گذاشته شد که همه ساله بخشی از اعتبارات کشور به تهیه و اجرای این طرح‌ها اختصاص میابد [رضوانی، ۱۳۸۳].

یکی از ویژگی‌های سکونتگاه‌های انسانی تطور پذیری و پویایی آن است [Doflos, ۱۹۹۱]. که متناسب با شرایط اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی هر سکونتگاه مورفولوژی مختص به خود را می‌گیرد. فیزیوگرافی روستاهای کشور بر اثر اوضاع خاص فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و شرایط جغرافیایی در طول قرن‌ها تکوین یافته است. کالبد فیزیکی روستاها که طی یک حرکت کند و بطئی متاثر از نظام‌های، اجتماعی و اقتصادی آنها شکل گرفته است به دلیل عدم تحرک این نظام‌ها در چند دهه اخیر، بدون پیدایش تغییرات اساسی به همان صورت باقی مانده است [نظری، ۱۳۷۷]. با توجه به اینکه روستاهای ایران فضای سکونتگاهی و تولیدی بیش از یک سوم از جمعیت کشور است [مرکز آمار، ۱۳۸۶] که در توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور تاثیر مهمی دارند. لذا انجام طرح‌هایی برای توسعه فیزیکی - کالبدی در نواحی روستایی، که در ماندگاری جمعیت روستایی در فضای سکونتی و تولیدی خود نقش دارد، نیاز روز کشور است [مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲].

استقرار و گسترش اکثر روستاها به صورت خود جوش بوده و عمدتاً براساس طرح و نقشه از پیش تعیین شده نبوده است، و به دلیل هماهنگی تغییرات اقتصادی و اجتماعی با ساختار فیزیکی، بافت های روستایی با مسائل و مشکلاتی رو به رو هستند. با توجه به قدمت اکثر روستاها، بافت فیزیکی روستاها معمولاً قدیمی است یا اینکه حداقل در کنار بافت جدید، بافت قدیمی نیز وجود دارد. بافت قدیمی روستاها متناسب با شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و فناوری گذشته بوده است و بدیهی است که با توجه به تحول شرایط زندگی در روستاها در گذر زمان و در عرصه‌های مختلف، با زندگی امروزی هماهنگی لازم را ندارد [رضوانی، ۱۳۸۳].

فعالیت‌های عمران روستایی یکی از مهمترین و اصلی‌ترین اقدامات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی در امور کالبدی و عمران و آبادی روستاهای کشور می‌باشد. این فعالیت‌ها با هدف ایجاد زمینه توسعه و عمران روستاها و تأمین عادلانه امکانات و هدایت

فیزیکی جهت بهبود شرایط زیست محیطی نقاط روستایی در سراسر کشور به انجام می‌رسد. لذا با اهداف سند چشم انداز توسعه ۲۰ ساله کشور که به عنوان سند توسعه ملی محسوب می‌گردد، هم راستا می‌باشد. در این راستا پژوهش حاضر، با هدف بررسی تاثیرات اجرای طرح هادی روستایی بر بهبود سکونتگاه‌های روستاییان بخش خاوه جنوبی شهرستان دلفان صورت گرفته است.

بهره برداران پژوهش

- ۱- دانشجویان تحصیلات تکمیلی رشته‌های مرتبط که مطالعاتی در این زمینه دارند، جهت تکمیل مطالعات خود می‌توانند از نتایج این پژوهش بهره گیرند.
- ۲- مهندسين و پیمانکاران بنیاد مسکن که در زمینه طرح هادی روستایی و دیگر طرح‌های روستایی فعالیت دارند می‌توانند از نتایج این پژوهش استفاده کنند.
- ۳- بنیاد مسکن شهرستان دلفان.
- ۴- دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی و دیگر نهادهای مجری طرح هادی روستایی.
- ۵- بخشداری شهرستان دلفان.

فصل اول

کلیات و مرور منابع

۱-۱- مفهوم روستا

روستا از صور استقرار اجتماعات انسانی و از واحدهای طبیعی و جغرافیایی، با مجموعه‌ای از فعالیت‌های زیستی است که با سکونت و مسکن ارتباطی مستقیم دارد و قادر است همه یا بیشتر مایحتاج سالانه خود را از درون خود تهیه کند. بخشی از اراضی روستا شامل عناصر طبیعی مانند رود، چشمه، کوه، زمین‌های زراعی و غیره است. در تعریف کلی ده، قریه و روستا مرکز جمعیتی و محل سکونت و کار خانوارهای است که در اراضی آن به عملیات کشاورزی اشتغال دارند. بدین ترتیب، تولید مبنای معیشت در روستاها و کشاورزی اولین شیوه تولید است. از نظر کالبدی، برخلاف شهرها که در چند دهه اخیر، عوامل و عوارض طبیعی زمین در توسعه کالبدی آنها نادیده گرفته شده و پیروی از طبیعت نقش چندانی در طراحی فضاها ندارد، بافت روستاها در هماهنگی با عوامل طبیعی شکل می‌گیرد و از این نظر بیشتر بافتی ارگانیک دارند. مهمترین ویژگی روستاها که آنها را از مناطق شهری متمایز می‌سازد وابستگی‌شان به طبیعت، آب و خاک است به گونه‌ای که نظام اجتماعی، اقتصادی و کالبدی آنها در ارتباط با این عوامل شکل گرفته و می‌گیرد [وثوقی، ۱۳۶۶].

۱-۲- توسعه روستایی

بانک جهانی توسعه روستایی را چنین تعریف می‌کند: توسعه روستایی، استراتژی است که برای بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی گروه مشخصی از مردم که از همان روستاییان فقیرند، طراحی می‌شوند. این استراتژی در پی گسترش منابع توسعه در بین فقیرترین افرادی است که در نواحی روستایی به دنبال امرار معاش هستند. از نظر بانک جهانی، فقرای روستایی شامل کشاورزان خرده پا، اجاره نشین‌ها و خوش نشین‌ها می‌شوند [سایت بانک جهانی، ۱۹۷۵].

برخی تعریف توسعه روستایی را دگرگونی و تغییر ساخت اجتماعی-اقتصادی تعریف کرده‌اند توسعه روستایی یعنی بهبود تصاعدی سطح زندگی روستاییان از طریق نوسازی ساخت کشت به منظور تامین تقاضای در حال افزایش برای مواد غذایی، ایجاد یک نظام حمایتی موثر و تغییر محیط روستایی برای بهبود سطح زندگی [تودارو، ۱۳۷۸].

توسعه روستایی جزئی از برنامه‌های توسعه کشور به شمار می‌رود که برای دگرگون سازی ساخت اجتماعی-اقتصادی جامعه روستایی به کار می‌رود. این گونه برنامه‌ها را که توسط دولت‌ها یا عاملین آنها در مناطق روستایی پیاده می‌شوند، دگرگونی اجتماعی برنامه‌ریزی شده نیز می‌گویند. این امر در میان کشورهای جهان سوم که دولت‌ها نقش اساسی را در تلاش برای تجدید ساختمان جامعه به منظور هماهنگی با اهداف سیاسی و اقتصادی خاصی به عهده دارند، مصداق دارد [ازکیا، ۱۳۷۴].

۳-۱- عمران روستایی

عمران روستایی استراتژی است که برای اصلاح وضع اقتصادی و اجتماعی گروه‌های خاصی از مردم که قشرهای فقیر جامعه هستند و هدف آن نوین کردن جامعه روستایی و انتقال آن در حالت منزوی بودن در سنت‌های خود و پیوستن آن به بخش‌های مدرن اقتصادی است [سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۸].

در پی کنفرانس جهانی در ۱۹۷۵، سمیناری تحت عنوان شیوه‌های عمران روستایی در آسیا تشکیل شد و مفهوم زیر را برای عمران روستایی تعریف نمودند: عمران روستایی فرایندی است شامل افزایش مداوم توانای مردم در روستاها برای کنترل بیشتر محیط خود و توأم است با توزیع عادلانه‌تر منافع حاصل از این کنترل [شهبازی، ۱۳۷۲].

۱-۳-۱- طرح‌های غیر فیزیکی

اهداف این طرح‌ها به شرح زیر است:

برنامه‌ها و جایگاه افزایش تولیدات روستایی از طریق بکارگیری هر چه بیشتر آب و خاک در منابع طبیعی و کشاورزی. برنامه و جایگاه خدمات عمومی به منظور ایجاد تعادل بین فضاها، امکانات، عملکرد و نیازهای کمی و کیفی جمعیت روستا.

برنامه‌ها و مکانیابی و گزینش مراکز استقرار جمعیت از طریق هماهنگی لازم با روستا.

برنامه‌ها و جایگاه شبکه مراکز تاسیسات عمومی روستا.

۲-۳-۱- طرح‌های فیزیکی

اهداف این طرح‌ها به شرح زیر است:

طراحی جهت گسترش و جایگزینی فضاهای لازم با توجه به جمعیت ۵ تا ۱۰ سال آینده روستا.

تنظیم شبکه ارتباطی خارج و داخل روستا.

طرح دفع آب‌های سطحی و بکارگیری آنها در توسعه منابع طبیعی، کشاورزی و صنایع مفید.

طراحی سیستم‌های فاضلاب (در صورت لزوم).

ارائه تیپ‌های مناسب مسکن یا بهره‌گیری کامل از الگوهای محلی و متناسب با ابعاد خانوار یا اتکای بر تکنولوژی مناسب

ساخت و ساز.

ارائه برنامه زمانبندی اجرای طرح.

در شرح خدمات تهیه طرح هادی روستایی مصوب سال ۱۳۶۹ به هدف فراهم آوردن زمینه‌های توسعه و عمران روستا و تامین معادلانه امکانات با توجه به شرایط فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی عباراتی افزوده شده است که نشان از توجه به برنامه ریزی منطقه‌ای دارد.

در دومین شرح خدمات تهیه طرح هادی روستایی مراحل تهیه در دو فصل مطالعات و ارائه طرح دیده شد. بخش مطالعات چند حوزه را در بر می‌گرفت:

تبیین جایگاه روستا در نظام سازماندهی فضایی-کالبدی از نظر طرح‌های بالا دست

شناخت وضع موجود کالبد روستا(شناخت کاربری‌ها، شناخت مالکیت‌ها و غیره)

شناخت نظام اجتماعی-فرهنگی

تجزیه و تحلیل

نتیجه‌گیری و پیشنهادات(در بردارنده پیشنهادات کالبدی مانند ضوابط تعریض و اصلاح معابر، ضوابط طرح شبکه‌های ارتباطی وفاضلاب، ضوابط طرح فضاهای بین محله‌ای، توسعه بافت و احیاء محله‌ها و بناهای فرسوده و پیشنهادات اجتماعی همچون نظام مدیریت سکونتگاهها بر پایه نظام‌های اجتماعی بومی و طرح نظام مالی اجرا و نگهداری طرح هادی روستایی). بخش ارائه طرح نیز شامل چند قسمت می‌شد:

طرح کالبدی(تعیین کاربری‌های پیشنهادی تا ده سال آینده، تعیین طرح اصلاح شبکه معابر، تعیین چگونگی دفع آب‌های سطحی و غیره).

طرح مدیریت اجرا و نگهداری(تطبيق ضوابط مربوط به کمیته‌های عمران روستایی و صندوق‌های عمران روستایی).

شرح خدمات دوم تهیه طرح‌های روستایی از چند ویژگی برجسته برخوردار بود:

الف- توجه به طرح‌های فرا دست در تهیه طرح‌های روستایی.

ب- توجه به محله‌ها و بناهای فرسوده و تلاش برای توسعه و احیا آنها.

پ- توجه به ارزش زیست محیطی نواحی روستایی و مناظر طبیعی.

ت- توجه به عملیات مدیریت و نگهداری پس از اجرای طرح.

سومین شرح خدمات تهیه طرح‌های روستایی، مصوب ۱۳۷۵، سه مرحله برای تهیه طرح‌های بر شمرد:

- شناخت و ارزیابی وضع موجود

- تعیین ضوابط و ارائه پیشنهادات در راستای اهداف طرح‌های و تعیین محدوده برنامه مورد نیاز

- ارائه طرح هادی

در فصل نخست (شناخت و ارزیابی وضع موجود) باید به معرفی اجمالی شهرستان، شناسایی منطقه (حوزه نفوذ) و شناسایی روستا پرداخته می‌شود. در این شرح خدمات، به طور آشکارا، به جزئیات ابعاد مطالعه (طبیعی، جمعیتی، سوانح طبیعی، اجتماعی و اقتصادی) اشاره شده است. در فصل دوم (تجزیه و تحلیل و ارائه پیشنهادات) باید از کمبودهای اساسی حوزه نفوذ روستا، پیش بینی عملکردهای اقتصادی آینده روستا، پیش بینی جمعیت آتی روستا، مشکلات توزیع خدمات عمومی و زیر بنایی، تجزیه و تحلیل شبکه‌های ارتباطی داخل روستا، سرانه‌های موجود پیشنهادی، محدودیت‌ها و فرصت‌های امکان توسعه فیزیکی سخن به میان می‌آید و بر پایه تمامی این یافته‌ها و اطلاعات، معیارها و ضوابط کلی برای توسعه کالبدی روستا پیشنهاد می‌گردد. به این ترتیب مشاهده می‌کنیم که اگر چه این شرح خدمات با دقت و جزئیات بیشتری زمینه مداخله کالبدی بنیاد مسکن در روستاهای کشور را فراهم می‌آورد اما به طور همزمان بر نفوذ و اقتدار آن نیز می‌افزود.

در فصل ارائه طرح هادی به پیش بینی توزیع فضاهای خدماتی و استقرار تاسیسات زیربنایی، تعیین نحوه کاربری اراضی روستا در ده سال آینده، تعیین چگونگی تعریض و شبکه معابر، ارائه طرح جمع آوری و هدایت آب‌های سطحی، پیشنهاد مراکز محله-میدان، تعیین تکلیف فضاهای تاریخی، ضوابط و مقررات اجرایی نحوه استفاده از زمین و تکلیف اراضی و غیره اشاره شده و مشاوره (تهیه کننده) طرح هادی موظف به انجام آنها گردیده است [سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۱].

به این ترتیب باید پذیرفت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی می‌کوشد از طریق پروژه‌های دهگانه عمرانی خود، همگی کالبدی - فیزیکی می‌باشد، زمینه‌های لازم برای توسعه روستایی را مهیا کند. اگر چه در تمامی شرح خدمات بررسی شده ما از مطالعه بسترهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی روستا تاثیر گذاشت و آن را دگرگون کرد.

این مسئله هم چنان ذهن هر فرد را به خود مشغول می‌دارد که چگونه با تمایز جنبه‌های زندگی روستایی (کالبدی - فیزیکی) و تخصیص یافتن در توسعه جنبه فیزیکی آن می‌توان امید داشت دیگر جنبه‌ها (اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی) تحت تاثیر قرار گیرند و تغییر یابند.

پیشنهاد فیزیکی فوق اقدامات اصلاحی بر روند اجتماعی، اقتصادی و کالبدی موجود است که جهت نیل به اهداف مذکور ارائه شده اند. بنابراین طرح‌های هادی روستایی با ارائه پیشنهادات عمدتاً فیزیکی در پی نیل به اهداف فیزیکی و غیر فیزیکی می‌باشند.

۱-۴- طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی

طرح بهسازی مسکن روستایی از سال ۱۳۷۴ توسط بنیاد مسکن روستایی انقلاب اسلامی، با هدف بهبود کیفیت مسکن و بافت روستایی و ارتقاء سطح ایمنی، بهداشتی، رفاه و آسایش مسکن روستایی آغاز گردید. این مهم توأم با ارایه تسهیلات و زیر ساخت‌ها، قابلیت آن را می‌یافت که به ایجاد حس تعلق به مکان، حفظ تراکم جمعیت خانوار، بهبود سیمای بصری و چشم انداز روستا، مقاوم سازی مسکن و در نتیجه بهسازی زندگی روستایی بینجامد. لیکن به منظور تسریع در روند اجرای بهسازی

مسکن روستایی و نیل به اهداف این طرح، و با عنایت به کسب تجارب ارزنده و شناسایی نقاط ضعف و کمبود سال‌های گذشته، طرح بهسازی مسکن روستایی در سال ۱۳۸۴ در هیات محترم دولت مطرح شده و به تصویب رسید.

براساس این طرح نسبت به مقاوم سازی واحدهای مسکونی کم دوام و بی دوام (جدول ۱-۱) در روستاهای کل کشور اقدام و سالانه ۲۰۰ هزار واحد مسکونی روستایی ساخته می‌شود و در طی دو برنامه پنج ساله دولت تعداد دو میلیون واحد مسکونی روستایی مقاوم سازی خواهد شد [بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰].

جدول ۱-۱- وضعیت مسکن روستایی در ایران

تعداد واحد مسکونی				
کم دوام	نیمه بادوام	بادوام	جمع	
۱۲۶۱۲۳۰	۱۳۹۷۱۱۴	۱۰۹۲۸۳۵	۳۷۵۱۱۷۹	تعداد
۳۳/۶	۳۷/۲	۲۹/۱	۱۰۰	درصد

۱-۵- توسعه فیزیکی سکونتگاه‌های روستایی

طرح‌های عمرانی و توسعه‌ای که در طول دهه‌های اخیر صورت گرفته است، بیشتر در آبادی‌های پر جمعیت انجام شده است. به طوری که تعداد روستاهایی که جمعیت آنها بیش از ۱۰۰۰ نفر است در طی سرشماری ۱۳۷۵ افزایش قابل توجهی یافته است به عبارت دیگر برنامه‌های توسعه روستایی طی دهه‌های اخیر، به نوعی به قطبی شدن آبادی‌ها انجامیده است [ازکیا، ۱۳۸۴]. از مشکلاتی که در کشور ما حاکم است، نابرابری‌های ناحیه‌ای است. این نابرابری‌ها موجب شکاف عمیق بین شهرها و روستاهای کشور شده است. برای کم کردن نابرابری‌های بین شهر و روستا حمایت از سیاست عمومی بر مبنای راهیابی سرمایه گذاری، اشتغال و خدمات، به سمت نواحی عقب افتاده می‌تواند از میزان نابرابری بکاهد [شکوهی، ۱۳۸۴]. از توسعه فیزیکی روستاها می‌توان به رهیافت تمرکززدایی و سیستم سکونتگاهی دست یافت. در این رهیافت فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی از یک ناحیه غنی و پر درآمد (شهر) به ناحیه فقیر و کم درآمد (روستا) منتقل می‌شود. یکی از نتایج تمرکز زدایی کاهش نابرابری‌ها ناحیه‌ای و بهره‌گیری همه گروه‌های جامعه از امر توسعه و کمک به گروه‌های کم درآمد ناحیه است [شکوهی، ۱۳۷۵]. توسعه فیزیکی سکونتگاه‌های روستایی، بخشی از برنامه‌ریزی توسعه روستایی است که پروژه‌های زیر ساختی نواحی روستایی از قبیل راه، آب، برق، بهسازی بافت فیزیکی روستا و تاسیسات و خدمات مختلف را شامل گردیده، زمینه را برای توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فراهم می‌آورد. اگرچه در توسعه فیزیکی تاکید بر مکان‌یابی و تامین نیازمندی‌های روستا می‌باشد، ولی به طور مستقیم و غیر مستقیم اینگونه برنامه‌ریزی‌ها در توسعه جامعه روستایی تاثیر می‌گذارد. بنابراین توسعه فیزیکی روستاها بخشی از فرآیند توسعه روستایی به شمار می‌رود که خطوط اصلی آن در قالب تغییرات کالبدی روستا